

ORTA ÇAĞLARDA TÜRKİYE KIBRIS MÜNASEBETLERİ

Prof. OSMAN TURAN

I. İSLÂM - BİZANS DEVRİ

Kıbrıs adası coğrafi mevkii, askerî ve ticarî ehemmiyeti dolayısıyla asırlarca İslâmlar ile Hıristiyanlar arasında bir mücadele mevzuu olmuş ve Akdeniz hâkimiyeti el değiştirdikçe adanın sahipleri de değişmiştir. Böylece ada Orta çağlar başından beri Bizans, Arap, Fransız (Haçlı), İtalyan (Venedik) ve nihayet Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır. İslâmlar az bir zaman zarfında, mucizevî bir kudretle, Yakın-Şark'ın Sasanî ve Bizans İmparatorluklarını yere serdikten sonra da hayrete şayan bir süratle denizlere açılmışlar ve Akdeniz'e hâkim olmuşlardı. Gerçekten Hazreti Ömer zamanında denize yaklaşmaktan korkan Araplar Hazreti Osman zamanında artık denizlere açılmak ve fetihlere girişmek kudretini kazandılar. Halife Osman zamanında Şam vâlisi bulunan Mu'âviye, vücuda getirdiği bir donanma ile, M. 650 yılında, Kıbrıs'a bir sefer yaptı ve Ada'yı yıllık 7200 dinar (altın) vergi ile İslâm devletine bağladı. Bizanslıların adayı istirdat teşebbüsleri üzerine o 653'de 500 gemi ile tekrar bir sefer yaparak adayı fethetmiş; ada'ya Suriye'den halk nakletmiş; adada camiler ve hattâ bir rivâyete göre bir şehir inşa etmiştir. Bizanslılarla vukubulan mücadeleler dolayısıyla Emevi Halifesi II. Velid ve Abbasî Halifesi Harun-er Reşid (786-809) zamanında sefer yapmak lüzumu hasıl olmuş; Kıbrıslıların bir kısmı Suriye'ye naklolunmuş; fakat ada halkı artık itaatini ispat ettiği için bu halk tekrar yurtlarına gönderilmiştir.

Mu'âviye'nin ilk seferine Ebu Eyyûb al-Ansârî, Ebu Zer, Ebu Durdâ, Mikdâd, Ubâde al-Şâmid ve daha bir çok sahâbe ve zevceleri de katılmıştı. Bu kadınlardan biri Ubâde'nin zevcesi ve Hazreti Peygamberin yakını bulunan Umm Harâm Ada'ya çıkıldığı zaman orada şehit düşmüştür.¹ Bu suretle onun şahadetiyle İstanbul'da Eyûb,

¹ Belâzurî, *Futûh ul-buldân*, Kahire 1901, s. 159-164; İbn ul-Eşîr, *Târih*, Kahire 1303, III, s. 36; Süryani Mihael, *Chronique*, fr. terc. Chabot, Paris 1906, II, s. 441,

Afyon Karahisar havalisinde (Seydi Gazi'de) Battal Gazi'den daha önce, Kıbrıs adasında, İslâmın mukaddes yerlerinden ve ziyaretgâhlarından biri meydana gelmiştir. Nitekim X. asırda, henüz Kıbrıs İslâm hâkimiyetinde iken, Belâzurî "Saliha Kadının Kabri" adıyla ve K. Porphyrogenetos gibi hem Müslüman ve hem Hıristiyan çağdaş iki kaynak Umm Harâm'ın mezarının Ada'da mevcut olduğunu kaydetmişlerdir. Bu mezarın kudsiyetini ve bir ziyaretgâh haline gelmesi sebeplerini meydana koyan bu kayıtlar Buhârî hadîsleri ile de teyit edilmektedir. Filhakika Enes bin Mâlik tarafından rivâyet edilen hadîse göre Umm Harâm'ı sık sık ziyaret eden Hazreti Peygamber, bir gün onun evinde, Müslümanların gemilere binip denizde cihâd yapacaklarını beyan ederken Umm Harâm da bu gazaya iştiraki arzu etmiş ve Hazreti Muhammed de bu arzusunun gerçekleşeceğini müjdelemiştir.³ Enes bin Malik'in Umm Sulaym'in oğlu ve onun hemşire zadesi olması ile bu tarihî kayıtlar bu hadîsin sıhhatini kuvvetlendirmiştir.⁴

Kıbrıs Bizanslılar eline geçtikten sonra, 1174'de, ada'yı ziyaret eden ve İslâm mukaddes yerleri hakkında bir eser yazan Herevî orada Umm Harâm'ın mezarını gördüğü gibi Şark kilisesi duvarında, bir taş kitabede, Besmele ve İhlâs sûresinden sonra: "Burası Hicrî 29 yılı Ramazanında (650 Mayıs) ölen 'Urva bin Sâbit'in kabridir"⁵ ibaresini okuduğunu bildirir, ki bu sâyede başka bir sahabenin daha şehit düştüğünü veren tek, fakat şüpheden âzade, yeni bir kayda sahip oluyoruz. Herevî'nin bizzat bu seyahati sayesinde, ki Emevî Halifesi Hişâm zamanında, M. 740 senesinde şehit düşen Battal Gazi'nin mezarının da, XII. asırda, Türklerce malûm olduğunu ve bu

442, 473; Bar Hebraeus, *Chronography*, İngl. terc. W. Budge, London 1932, s. 98; 103.

² Belâzurî, s. 160 : "*Fa kabruha bi-Kıbrıs Tud'a kabr al-Mar'at al Saliha*"; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, II, 703.

³ Buhârî, *Tecrid*, VIII, s. 390; İbn Keşîr, *el-Bidâye*, Kahire 1932, VIII, s. 153.

⁴ İbn Keşîr, V, s. 331.

⁵ Herevî, *Kitâb uz-ziyârât*, nşr. J. Saurdel-Thomine, Dımişk 1953, s. 56. İbn Kesîr (VIII, s. 153) de zamanında, M. 1372 de, Muaviye'nin seferinden ve Umm Harâm'ın şehâdetinden bahsederken "*İyi kadının kabri denilip halk tarafından tâzım edildiğini ve ondan hâcet dilediklerini*" söyleyerek mezarın Kıbrıs Kırallığı zamanda da bilindiğini kaydeder. Adada bir İslâm ziyaretgâhına mukabil Hıristiyanlığın Havarilerinden sayılan Barnaba (Paraklysis)'nın vatani da Kıbrıs olup ada her iki din için aynı ehemmiyette kudsiyete sahiptir.

devirde henüz Selçuk - Bizans hududunda, bir tepe üzerinde ziyaretgâh haline geldiğini öğreniyoruz. Halbuki fetihten beri Türklerin gaza hamlelerine şevk veren ve menkibeleri yaşayan Battal Gazi mezarının Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından keşfedildiği sanılıyordu.⁶ Türkler ada'yı fethedince Larnaka civarında Tuzla'da bulunan Umm Harâm'ın mezarı çok büyük bir ehemmiyet kazanmış; güzel bir türbe ve tekke inşa, vakıflar tesis edilmiş ve ada'nın mukaddes bir yeri olarak "Halk arasında ihtiyar kadının mezarı" adıyla ravzası dost ve düşman ziyaretgâhı" haline gelmiş; Türk ve Avrupalı seyyahlar tarafından türbe ve ziyaretler tasvir edilmiştir.⁷ İşte Kıbrıs'ta asırlarca müstesna bir ziyaretgâh olan ve ada Türklerince "Hala Hatun" veya "Hala Sultan" denilen ziyaretgâhın tarihi budur.⁸

İslâmlar daha Mu'âviye zamanında Bizanslılara karşı Akdeniz hâkimiyetini ele almışlar ve bir kaç deniz zaferinden sonra da, Peygamberin hadîslerinden de kuvvet alarak, İstanbul'u bir kaç defa kuşatmışlar ve orada da büyük sahabeden Ebu Eyyüb al-Ansârî'yi

⁶ Herevî, s. 56. Böylece Kılıç-Arslan zamanında (1155-1192) bilinen ve ziyaret edilen Battâl Gazi mezarının I. Alâeddin Keykubâd zamanında (1217-1220) keşfedildiğine dair rivâyet ve tedkiklerin (Hasluck, II, s. 709; aynı müell. *Bektâşilik tedkikleri*, İstanbul 1928, s. 90-94; P. Wittek, *Byzantion XI* (1935), s. 32) buna göre düzeltilmesi gerekir. Herevî İstanbul'da ziyaret ettiği Eba Eyyüb'un mezarı için de : "Müslümanlar Rumlara bu Peygamberimizin büyük sahâbesindedir. Eğer mezar bir tecâvüze uğrarsa İslâm ülkelerinde artık çan sesi duyulmyacaktır" (s. 56) denildiğini rivâyet eder. Diğer İslâm kaynakları bu tehdidin Emevi Halifesi II. Yezid (M. 720-724) tarafından yapıldığını, Eyyüb, Battal Gazi ve 652'de Türk ve Hazarlara karşı Balancar'da (Kafkasya) ölen Abdurrahmân bin Rebi'a'nın mezarlarına Rumlar ve Türklerin de dua için gittiklerini kaydederler (bak. M. Canard, *Expeditions des Arabes contre Constantinople*, JA CCVIII (1926), s. 71-77).

⁷ Kâtip Çelebi, *Cihân-numâ*. İstanbul 1145, s. 612; Karaçelebi-zâde de Umm Harâm'ın Tuzla (Larnaka) da medfün olup "halk arasında ihtiyar kadının mezarı adile ravzası dost ve düşman ziyaretgâhıdır" (*Ravzat ul-ibrâr*, İstanbul 1248, s. 451) kaydını verir. Bu gün Hala Sultan Tekkesi adanın güzel Türk eserlerinden birini teşkil eder.

⁸ Hala Sultan veya Hala Hatun adlarının menşei belli olmayıp Hz. Peygamber ile münasebeti veya bizzat Enes b. Mâlik'in halası olmakla ilgili bulunduğu düşünülebilir. Mezarın asırlar boyunca unutulmaz bir hatıra ile yaşaması onun tarihî hüviyeti üzerinde olduğundan ziyade mevkiine karşı gösterilen şüphelerin bile yersizliğini gösterir. Avrupalı seyyahların Umm Harâm hakkındaki kayıtları da 1683 de Le Bruyn ile başlar (Hasluck, II, 704).

şehit vermişlerdir. Böylece Hazreti İsa'nın Havvarî'leri tarafından ziyaret edilmemiş ve buna mukabil Hazreti Muhammed'in en büyük sahabelerinden birinin şehit olduğu bir belde olarak İstanbul, Hıristiyanlığın aksine de, İslâmın mukaddes bir yeri haline gelmiştir. Üç asırdan fazla Kıbrıs'a sahip olan İslâmlar zamanında ada ticaret sayesinde çok ilerledi⁹. Burada ipek, hububat istihsalı ve ticareti arttı. İbn Haldun'un mânalı bir şekilde ifade ettiği üzere bu devirde Hıristiyanlar Akdeniz'de bir "gemi parçası" bile yüzdüremiyorlardı. Sicilya ve Girit ekseriyetle Müslüman olduğu halde Kıbrıs'ta aksine Müslüman çoğalmamış; Mu'âviye tarafından verilen ahidnâmeğe göre Ada Müslüman Emîr ve hâkimler idaresinde kalmıştır.¹⁰ Nikeforus Phokas'ın İslâmlara kazandığı büyük zaferler sırasında Kıbrıs da, 965 senesinde, tekrar Bizanslılar eline geçti. Takriben bir buçuk asır sonra, 1106'da, Kıbrıs'ı ziyaret eden Daniel ada'nın çok mamur ve zengin olduğunu ve kilise teşkilâtını kaydeder.¹¹ I. Haçlı seferi esnasında ada Bizans ve Lâtin donanmaları sayesinde Suriye'de müşkül durumda kalan Haçlıları beslemek için çok mühim bir rol oynadı. Bununla beraber daha ilk Haçlı seferinde Bizanslılar ile Lâtinler arasında husumet ve mücadele başladı; Pizali'lerin adayı daha 1099'da işgal teşebbüsleri bir netice vermedi.¹² Fakat 1157 senesinde, Antakya Prensi Renaud de Chatillon ve Kilikya Ermeni prensi Thoros Kıbrıs'a bir sefer yaparak ada'yı kolaylıkla işgal ettiler; şehir ve köylerini tahrip, halkını imha ve esir ederek görülmemiş zulümler yaptılar; Adanın bütün servetlerini aldılar. Halkını deniz kenarına götürüp sürgün ederken fidye mukabilinde halkın bundan kurtulması üzerine fidyeyi alıncaya kadar Kıbrıs'ın ileri gelenlerini ve papazlarını esir ederek Antakya'ya götürdüler. Bu şekilde Haçlılar ve Ermenilerde

⁹ A. R. Lewis, *Naval power and trade in the Mediterranean* A. D. 500-100, Princeton 1951, s. 186, 189, 200, 203.

¹⁰ İbn Havkal, nşr. Kramers (B G A) 1938, s. 203-204, İstahri (B G A), s. 70-71; Kıbrıs kilisesi daha Ephese Konsilinden (431) beri muhtar bir kilise olmak iddiasında idi ve ada Hıristiyanlarına ait işler için Bağdad'a gidiliyordu (S. Runciman, *Crusades* II, London 1954, s. 128, 130).

¹¹ *Itineraire russe en Orient* I (S. de l'Orient latin), fr. terc. Khitrowo, Genève 1889, s. 9. Kıbrıs'ın Bizanslılar ve İslâmlar zamanında muhtar bir idareye sahip olduğu, hattâ kaynakların müphem ifadelerine göre müşterek bir idarenin tatbik edildiği anlaşılıyor. Buna mukabil Girid ve Sicilya adaları tamamiyle İslâm idaresine geçmiş, Müslüman nüfusu hâkim olmuş ve bu adaların halkı cihâda devam etmiştir.

husule gelen derin nefretin intikamını insafsızca aldılar. Bu tahribattan sonra ada artık eski mamuriyetini kaybetti. Arkadan da bir Mısır donanması ada'ya akın yaparak esirlerle döndü. Bu hâdise üzerine İmparator Manuel Kilikya seferini yaptı.¹²

Haçlılar böylece Kıbrıs'a göz dikmiş oluyorlar ve kolaylıkla zaptedileceğine kanaat getirmiş bulunuyorlardı. Nihayet III. Haçlı seferi esnasında İngiliz kralı Arslan Yürekli Richard, gemileriyle, Limasol limanına çıkmış; 1191'de Lefkoşe (Nikosia)'yı aldıktan sonra ada'yı kolaylıkla ele geçirmiş ve ada'da müstakil olarak hüküm süren İsak Komnenos'un hâkimiyetine son vermiştir.¹³ İngiliz kralı 1192 senesinde Kıbrıs'ı 100,000 altın (besants) karşılığında satınca adada, Selâhaddin Eyyubî'nin fetihleriyle tahtsız kalan, Kudüs Kralı Guy de Lusignan yerleşmiş ve burada yeni bir Haçlı (Fransız) devleti kurulmuştur. Selâhaddin Eyyubî'nin Kudüs ve Suriye'den attığı bütün Haçlılar Kıbrıs'a gelip Kiral etrafında adanın idareci sınıfını ve asilzadeleri teşkil etmişler ve yerli Rumları toprağa bağlı esir (serf) durumuna düşürmüşlerdir. Böylece adada hâkim Lâtinler ile mahkûm Rumlar olmak üzere iki sınıf meydana geldi. Haçlıların Şarktaki hareketlerine bir üs, Şark-Garp ticaretinde bir konak ve anbar vazifesini gören Kıbrıs'a bu tarihten sonra da pek çok İtalyan ve Fransız aileleri geldi; ticaret kolonileri teşekkül etti. Bunlar yanında da, bu ticaret dolayısıyla, Arap, Türk, Ermeni, Süryani ve Yahudi tüccarları da adada yerleşerek etnik durum çok değişti ve Rumlar ekseriyeti kaybettiler. Adada katolik kilisesi de kurularak ortodoks başpiskopos-

¹² Anne Comnène, *Alexiade*, fr. trc. B. Leib, Paris 1945, III, s. 44, 148-152.

¹³ Süryani Mihael, III, s. 315; Guillaume de Tyr, nşr. M. Paulin, Paris 1880, II, s. 208; Sempad, R. H. Cr. *Documents armeniens* I, s. 621. Keşiş Grégoire, *Chronique de Mathien d'Edesse*, fr. terc. E. Dulaurier, Paris 1858, s. 333-354; Bar Hebraeus, s. 284; İbn Müeyesser, nşr. H. Masse, s. 473; Sempad, R. H. Cr. *Doc. armameniens* II, s. 621. Bu müthiş zulümde eski husumet yanında Y. Konnenos (Kaloyan) daha önce, 1136'da Kilikya seferini yaparken Kıbrıs adasına (Cezire Antakya) uğramış; Lefkoşe (Niğiyye)'yi zaptetmiş ve onlar ile muharebe yaptıktan sonra Adana, Masîsa, Anazarba ve Tel-Hamdûn'u zapt ve Ermeni Prensi Hetum'un oğlunu mağlûp etmiş; Tel-Hamdûn halkını Kıbrıs'a sürmüştü (İbn Kalanisi, Beyrut 1908, s. 268; İbn ül-Esîr, IX, s. 20). H. A. R. Gibb bu yer ve isimleri yanlış anlamıştır (*Damascus Chronicle of the Crusades*, London 1932, s. 240-241). İmparator Manuel daha sonra Andronikos'u Kilikya seferine memur edince "Kıbrıs adası vergilerini" ona tahsis eylemişti (N. Khoniates, fr. terc. Cousin (Hist. de Constantinople), Paris 1673, V, s. 133).

luğu ilga edildi. Rum papazları cebren Lâtin kilisesine bağlandı. Başta Lefkoşe'de Ayasofya kilisesi olmak üzere kiralık, yeni inşaatıyla, gotik sanatını da adaya getirmiştir. Bu inkişaf sebebiyle de Fransızca ve İtalyanca adada hâkim olmuş ve Rumca itibarını kaybetmiştir. Kırallığın dört asra yakın hayatı (1192-1571) esnasında Ceneviz ve Venediklilerin tesiri gittikçe kuvvetlenmiş ve nihayet ada Venediklilerin eline geçmiş ve onlardan Türklere intikal etmiştir. Kıbrıs kiralığı hayatı boyunca Mısır, Suriye ve Anadolu'ya karşı Haçlıların bir üssü olmuş; Şarktaki Haçlılarla, Kilikya Ermenileriyle çok defa birlik yapmış; Avrupa'da hazırlanan Haçlı hareketleriyle, İtalyan ve Fransızların deniz kuvvetleriyle birlikte bu savaflara katılmıştır.¹⁴

II. SELÇUKLULAR VE KIBRIS

Kıbrıs Haçlı kiralığının kurulmasıyla Türklerin Akdeniz sahillerine inişleri hemen aynı zamana rastlar. Filhakika, I. Haçlı seferi dolayısıyla, sahil bölgelerini kaybederek Orta - Anadolu'ya çekilen Selçuklular, II. Kılıç Arslan zamanından itibaren, tekrar genişlemeğe ve sahillere çıkmağa başladılar. Kılıç Arslan, 1182'de, Antalya'yı kuşattı ise de, başka meşguliyetleri dolayısıyla, şehir fethedilemedi. IV. Haçlı seferi ile, 1204'de, İstanbul'da bir Lâtin İmparatorluğu kurulur ve Bizans İmparatorluğu parçalanırken Antalya havalisinde de Aldobrandini adlı bir İtalyan hâkim oldu. Bu değişiklik ile Antalya yolu Türkiye Mısır ve Avrupa arasında ilerlemiş bulunan ticarî faaliyetler de sarsıldı. Kıbrıs kiralını metbû tanyan bu İtalyan serkerdesinin bir Türk kervanını yağmalaması, Selçuklular ile Kıbrıslılar arasında, bir çatışmaya sebep olarak, ilk münasebet vukubudur. İleri görüşlü bir ticarî siyaset takip eden Gıyâseddin Keyhusrev Bizanslıları bozguna uğratarak Sinop kervan yolunu açtıktan ve bir çok ülkelerden gelip Sivas'ta yığılan ticaret kervanlarını harekete geçirdikten sonra, aynı maksatla, derhal Antalya üzerine yürüdü. Kıbrıs kiralı yalnız metbû bir hükümdar sıfatıyla değil, daha ziyade ada'nın gıda maddelerini tedarik ettikleri Anadolu sahillerinde yerleşmek maksadiyle de,

¹⁴ Suriye sahillerinden ve Akkâ'dan atılan Franklar o kadar kalabalık geldiler ki "çok zengin ve her türlü serveti bol, güzel şehirleri olan" Kıbrıs'ta derhal şiddetli bir kıtlık ve sıkıntı başladığını ve "yıllık kirası 10 altun (besants) olan evler 100 altuna" çıktığını bir Kıbrıs kroniği yazar (*Geste des Chiprois*, nşr. G. Raynaud, Genev 1887, S. Orient Latin), s. 258.

Antalya müdafaasına asker gönderdi. Bununla beraber Kıbrıslılar mağlûp edilerek Antalya 1207 yılında fethedildi ve Türkiye'ye Akdeniz'de bir kapı açıldı; idhalât ve ihracat emniyet altına alındı. Şehirde yerleştirilen tüccar ve sermayedarlarla ticarî faaliyetler de düzenlendi. Antalya limanı aynı zamanda teşekküle başlayan Türk donanmasına da üs oldu.¹⁵

Selçuklular Antalya fethi ile, Akdeniz ticaretine faal bir şekilde iştirak etmek ve kervanları Türkiye'ye çekebilmek maksadiyle, derhal Kıbrıslılar ve Venediklilerle ticaret muahedeleri akdedip iktisadî gayeleri ilk plânda tuttuklarını göstermiş; Şark - Garp ticaretini teşvik ve himayede çeşitli tedbirlere başvurmuşlardır. İzzeddin Keykâvus Kıbrıs kralı Hugo'ya bir elçi göndermiş ve kızıdan aldığı 1214 II. Kânun tarihli cevapta : "Sultanlık devletinin emir ve arzusunu yerine getirdik. Aramızda altı yıldan (yâni 1207'de Antalya fethinden) beri yeminle teyit edilmiş bir dostluk bulunduğunu ve vesikaların altın mühürle tasdikli olduğunu öğreneceksiniz. Sultanın müsaadeleleriyle bütün ülkelerden tüccar ve gemiciler engelsiz ve tereddütsüz olarak ve kolaylıkla benim memleketime gelecekler; aynı şekilde bizimkiler de Sultanın ülkelerine girip çıkacaklardır"¹⁶ ifadesiyle iktisadî zaruretlerin nasıl ağır basarak Antalya savaşı ve fethi sonunda Selçuklu ve Kıbrıslıların derhal anlaşıklarını meydana koyar.

İktisadî zaruretlere ve dostluk anlaşmalarına rağmen fırsat geldikçe, daha büyük menfaatler saikiyle, savaşlar eksik olmuyordu. İzzeddin Keykâvus babasının ölümünden (1211) sonra kardeşi Alâeddin Keykubad ile taht mücadelesine giriştiği ve 1214'de de Sinop'un fethi ile uğraştığı zaman Kıbrıslılar tekrar Anadolu sahillerine yerleşmek maksadiyle Antalya'yı işgal edip Türkleri öldürdüler. Selçuk sultanı, ordusunu hazırlıyarak Kıbrıs kiral naibi Gautier de Monbeliard ve diğer Haçlılara karşı Antalya üzerine yürüdü. Şehir uzun ve çetin bir muhasaradan sonra 1216 yılı başında (612 Ramazan bayramında) ikinci defa fethedilerek, Türklere yaptıklarına bir misil olmak üzere, Kıbrıslılar öldürüldü ve onlara katılan yerli Rumlar da ceza-

¹⁵ İbn Bibî, nşr. Tarih Kurumu 1956, s. 95-99, Niketas Khoniates, fr. terc. Cousin (Hostoire de Constantinople), Paris 1673, V, s. 664-665, Osman Turan, I. *Keyhusrev*, IA, VII, s. 617.

¹⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, Ankara 1958, s. 108-111. Bu vesikalar şimdiye kadar henüz kullanılmamıştı.

landırıldı.¹⁷ Bu düşmanca hareketlere rağmen Kıbrıslılar Türkiye ile ticaret yapmak ve bilhassa gıda maddelerini Anadolu sahillerinden temin etmek mecburiyetinde oldukları ve Selçuklular da Avrupalılarla ticarî mübadelede Kıbrıs'ın ehemmiyetini kavradıkları için bu savaştan altı ay sonra, 19 Temmuz 1219 tarihinde, yeni bir anlaşma yapmağa mecbur kalmışlardı. Kıral, İzzettin Keykâvus'a gönderdiği elçi ile mektup (ahidnâme) da : "Benim kiralılık devletimden ve beldelerinden, alış veriş maksadiyle, tüccarlar, karada ve denizde, serbestçe" gidip geleceklerini beyanla ticaret şartlarını ve maddelerini belirtmekte; Selçuk Sultanı da Eylül 1216 tarihli cevabî mektubunda bu ahidnâmeyi kabûl ve tasdik edip "Kıralın bütün tüccar ve tebaasına saltanatımız altında bulunan ülkelerde girip çıkmak" hakkını bahsettiğini, gümrük resmi dışında bir talepte bulunulmuyacağını, korsanların tecavüzlerine karşı harekete geçileceğini, kara sularında hasara uğrayan gemilerin ait buldukları memleketlere iade edileceğini ve "Sultanlık devleti ile Kıbrıs adası yüksek kiralının" bu anlaşmaya karşılıklı olarak sadık kalacaklarını teyit etmektedir.¹⁸

Sultan Alâeddin'in tahta çıktığı sene, 8 Mart 1220'da, Venediklilerle yaptığı ticaret anlaşması diğer Lâtinleri de şümûlüne alırken "merhum babası, kardeşi ve kendi fermanı hükmüne göre" ibaresiyle Antalya fethini müteakip Kıbrıslılarla olduğu gibi diğer Lâtinlerle de devamlı anlaşmaların yapıldığını meydana koymuştur.¹⁹ Selçuk Sultanları bu ticarete o kadar ehemmiyet vermişlerdir, ki korsan ve eşkiya tecavüzleriyle zarar gören tüccarın malları hazineden tazmin edilmek suretiyle bir nevi devlet sigortası meydana gelmiş; kervan yollarının emniyeti ve yolcuların istirahatı için pek çok tedbirler alınmış ve tesisler kurulmuştur. Kervan yolları üzerinde sıralanan ve hâlâ görenleri hayran bırakan muhteşem kervansarayların vakfiyeleri "zengin-fakir, hür-köle, müslüman-kâfir" bütün yolculara müsavi muamele yapılacağına, hayvanlarıyla birlikte meccanen bakılacağına ve tarifeye göre yemek verileceğine dair kayıtlar hayır duygusunun ne

¹⁷ *Resmî vesikalar*, s. 101-1056; *Keykâvus*, İA, VII, 636. *Gestes des Chiorois*, nşr. G. Raynaud (S. Orient Latin), Geneve 1887, s. 18'de Kıbrıslıların Antalya işgallerini 1212 yılında göstermekle şimdiye kadar meçhul kalan bu tarih de belirmiş olur.

¹⁸ *Resmî vesikalar*, s. 112-114, 139-140. Bu devre ait garip bir hukukî kaideye göre bir memleketin kara sularında batan ecebi gemilerin o memleket hükümdarına ait olması bu maddenin ehemmiyetini gösterir.

¹⁹ *Resmî vesikalar*, s. 144.

derece yüksek olduğunu ve ticarî siyasetle nasıl birlikte geliştiğini dikkate şayan bir şekilde meydana koymuştur.²⁰ Selçuk Sultanlarının askerî hareketleri iktisadî ve ticarî gayelere göre devam etmiştir. Alâeddin Keykubâd ticaret kafilelerinin denizde ve karada tecavüze uğraması ve yolların emniyeti bozulması dolayısıyla, 1225 senesinde bir yandan Karadeniz donanmasıyla muvaffakiyetle neticelenen Suğdak (Kırım) seferine girilirken cenup yollarında kervanlara baskın yapan Kilikya Ermeni kiralılığına ve Kıbrıslılara karşı da Suriye, Toroslar ve Antalya sahillerinden ordular sevk etmiştir. Antalya Sübaşı (vali-kumandan)ı Mübarizeddin Er-tokuş sahilde ilerlerken bu bölgede Kıbrıslılarla savaşıyordu. Kıbrıslı “Frenkler her ne kadar mukavemet gösterdi ve muharebe yaptılarsa da Selçuk kılıçlarına dayanamadılar; bozguna uğradılar; kale ve hisarları boşaltarak gemilerine binip uzaklaştılar”. Er-tokuş’un Anamur ve sair sahil kalelerini aldıktan sonra Kıbrıs adası (Cezîre-i Frengân) üzerine sefer yapmak ve “orasını kâfirlerden kurtarmak” için Sultandan müsaade istediği rivâyet ediliyorsa da böyle bir teşebbüs vukubulmamıştır. Zira Karadeniz donanması Kırım seferinde bulunduğu, İstanbul Lâtinler elinde olduğu ve esasen Haçlılar da Akdeniz hâkimiyetini elde ettikleri için böyle bir teşebbüs muvaffakiyet sağlayamazdı.²¹ Bununla beraber bu Sultan eski Kandelor (Kalanoros) kalesini fethedip namına nisbetle Alâiye şehrini ve kalesini yeniden inşa ederken burada tesis ettiği tersane ile (bu eser hâlâ mevcuttur) Akdeniz donanması kuvvetlenmişti. Fakat Haçlılar Akdeniz’e, Suriye ve Kilikya sahillerine hâkim bulunuyor ve Kıbrıs ticarî ve askerî bir üs olarak kullanıyorlardı. 1228’de Konya’ya gelen Filippo Giuliano isminde bir elçi ile Selçuk ve Haçlı münasebetlerinin tekrar düzeldiği ve ticarî muahedelerin yenilediği anlaşılıyor.²² Nitekim Kıbrıs kralı Henri’nin Marsilyalılara ve diğer tüccarlara verdiği 1236 tarihli bir imtiyaz vesikasında “Konya Sultanının memleketinden” getirecekleri şab, yün ipek, ipekli kumaş ve sair emtiaya ait gümrük miktarını tâyin ederken Türkiye-Kıbrıs adası ticaretine dair de mühim kayıtlar verir.²³

²⁰ Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları*, Belleten XXXIX (1946), s. 471-496.

²¹ İbn Bibî, s. 337, 339, 343; Osman Turan, *Keyâkubâd*, IA, VII, s. 649.

²² W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moye (âge-âge* Liber plegiorum; p. 160), I, s. 302.

²³ Louis Méry, *Histoire de la Commune de Marseille*, Marseille 1841, I, s. 420-421.

Kıbrıslılar, Venedikliler, Cenevizliler, Marsilyalı ve Piza'lılar Türkiye'den Antalya limanı vasıtasıyla, bu emtiadan başka, pamuk, halı, Ankara tiftiği, deri, sabun, boyacılığa ait çeşitli maddeler, şarktan gelen baharat ve sair malları alıyor; Avrupa emtiasını da Kıbrıs yoluyla veya doğrudan doğruya bu memlekete idhal ediyorlardı.²³ Buna mukabil Türk tüccar gemileri ancak Kıbrıs'a ve İskenderiye'ye kadar gidip Avrupa limanlarına varamıyorlardı.²⁴ Bu zamanda bizzat Kıbrıs da bazı yün kumaşlar, keten imal ediyor; göz-taşı (Zâc-ı Kıbrıs), zamk ve şarap ihracatı yapıyor ve bunlardan bir kısmını Türkiye ve Suriye'ye gönderiyordu.²⁵ Milletlerarası ticarî mübadele ve hareketlerin çok ilerlemesi sayesinde büyük kervan yolları üzerinde bulunan Antalya, Konya, Kayseri, Sivas, Samsun, Erzin-can, Erzurum ve Malatya gibi şehirler çok büyümüş, buralarda İtalyan, Fransız, İranlı Suriyeli ve Yahudi mahalleleri teşekkül etmişti. Türkler de Magosa (Famagosta)'da, Suriye ve Kırım şehirlerinde yerleşmişlerdi.²⁶ XIII. asır ortasında Konya'da oturan Venedikli bir Molendino ile Cenevizli bir Nicola Selçuk devletinden bütün Türkiye şab madenleri inhisarını elde etmişlerdi.²⁷ Avrupa'da gelişmeğe başlayan dokuma sanayii bu şablarla işliyor ve kumaşlar da boyatılıyordu. III. Gıyaseddin Keyhusrev'in 1264'de cülûsunu tebrik için gelen elçilerden biri de Kıbrıs kralı namuna gönderilmiş bir tâcir idi.²⁸

Selçuklular Moğol tabiiyetine girdikten sonra, kudretlerini kaybettikleri için, ticaret kervanları zaman zaman baskın ve soygunlara uğruyordu. Karamanlıların isyanı sırasında, 1276'da, "Uc Türkmen-

²⁴ Mas Latrie, *L'île de Chypre*, Paris 1879, s. 210-211; B. Pegolotti, *La Pratica della mercatura*, nşr. A. Evans, Cambridge, Mass. 1936, s. 34, 43, 293, 369, 376. Ankara tiftiklerinin Fransa ve İngiltere'ye götürülüp şapka ve kumaş yapıldığını XIII. asır müellifi Vincent de Beauvais (*Miroire Historial*, nşr. de Vigny, Paris 1495, V, kitap. XXXI; bahis 143) söyler. Hazırladığımız "Ortaçağ Türkiye iktisadî tarihi" adlı eserimizde bu hususlara dair tafsilât vardır.

²⁵ Reşideddin; *Câmi'ut-tavârih*, British museum, Add. 7628, s. 265 b; aynı müellif, *Mükâtebât-i Reşîdî*, nşr. M. Şafi, Lahore 1948, s. 321; Zekeriya Kazvini, *Aşâr-ul-bilâd*, Beyrut 1960-, s. 240.

²⁶ Bu hususta çok kayıd olup burada tafsilât ve kaynak göstermeğe imkân yoktur.

²⁷ *The Journey of W. Rubruck*, nşr. W. Rockhill, London 1900, s. 277; W. Heyd, I, 302.

²⁸ İbn Bibî, s. 650.

leri bir Frenk kervanını vurdular; çok miktarda mal ve para aldılar". Kilikya'dan Türkiye'ye gelen ve Ereğli civarında basılan bir kervana mensup 80 zengin Hıristiyan tacir öldürüldü ve yalnız bir kişiden 120,000 dinar (altın) para yağma edildi; koca kervandan ancak dört Arap devesi kurtuldu. Muineddin Süleyman Pervâne'nin dayısı ve "Sahil Emîri" bulunan Hoca Yunus "Frenklerin mallarını kurtarmak için" giriştiği askerî hareket de muvaffakiyetsizlikle neticelendi.²⁹ Konya tüccarından Hoca Meceddeddin'in 50.000 dirhemlik (takriben 700.000 liralık) kumaş yükleri de Antalya yolunda Türkmenler tarafından yağma edildi. Bu sırada Konya'ya gelen Türkmen emîri Mehmed Bey Pervâne'nin tavassutiyle bu malları iade ettirdi.³⁰ Türk Memlûk Sultanı Baybars Haçlıları Suriye sahillerinden atarken Akkâ muhasarasında onların yardımına gelen Kıbrıs kiralına karşı ada'ya 1270 yılında, on altı harp gemisi gönderdi. Fakat bu donanma Limasol (al-Namasûn) açıklarında şiddetli bir fırtınaya uğrayarak gemiler parçalandı; onbir gemi battı ve mürettebattan, asker ve teknisyen olarak, 1800 kişi Kıbrıslılar tarafından esir edildi; diğer gemiler kurtuldu. Bunun üzerine Sultan ile kiral III Hugo arasında muhabere cereyan etti ve yeni bir donanma inşa ederek Kıbrıs'ı istilâ etmek istedi ise de netice alınamadı.³¹ Bu sıralarda Türkiye'den Suriye'ye giden Türkmen tüccarlarını Ermeni kiralı, Haçlılara ve Moğollara güvenerek, 1274'de Göynük'de bastı; mallarını, at ve katırlarını aldı. Bu sebeple Baybars 1275'de Kilikya'ya girdi. Sis'i, Tarsus ve Adana şehirlerini istilâ etti; Ermeni ve Frenk askerleri dağlara kaçtı. Ayas'ta toplanıp gemilere binmek üzere iki bin Ermeni ve Haçlı öldürüldü ve denize batırıldı. Moğollardan kaçıp Kilikya'ya giren ve Ermeni idaresine geçmiş olan 20.000 çadır Türkmen halkı sultana itaat arzetti.³² 1282 senesinde 600 kişilik bir süvari akıncısı Haleb'den Anadolu'ya hareket etti; yolda Kilikya'dan Anadolu'ya şeker, sabun, kurşun, pamuk ve fıstık götüren bir kervanı yağmalayınca bir Moğol

²⁹ Aksaray, *Müsâmeret ul-ahbâr*, Ankara 1944, s. 112; Bar Hebraeus, s. 454.

³⁰ Eflâki, *Menâkıb ul-ârifin*, nşr. T. Yazıcı, Ankara 1959, I, s. 485-486.

³¹ Makrizi, *Sulûk*, nşr. M. Zîade, Kahire 1939, I, s. 393-394; İbn Kesîr, XIII, s. 259; Mufazzal b. Ebi'l-Fazâil, *Nahc ul-sedit*, nşr. E. Blochet (Patrologie Oriental), s. 197-199; Ayni, *İkd ul-Cumân* (R. H. Cr.) II, 1, s. 240; *Baybars tarihi*, tec. M. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 47, 147.

³² İbn Şaddâd, *A'lâk al-haçtırâ*, British Museum, Add. 23334, s. 83 h-84a; İbn ul-Furât, *Târih*, nşr. K. Zurayk, Beyrut 1942, VII, s. 28-31.

emîri 300 süvari ile karşlarına çıktı ise de bir miktar yaralı ve ölü vererek kaçtı. Onu takiple Haleb Türkleri Ereğli'ye gelince Kölemenlerin müttefiki olan Karman'ın oğlu Fahreddin Güneri (Gunâri) adamlarından Şücaeddin Hucendi ve Mübarizeddin Saru, maiyetinde bir miktar Türkmen ile, onlara iltihak edip firarileri Bulgar (metinde Bulgara şeklinde harekeli) dağlarına kadar takip ettiler.³³ Karada olduğu gibi denizlerde de korsanlık vakaları sık sık cereyan ediyordu. 1281'de Sultan İzzeddin'in zevcesi Orbay Hatun Kırım'dan gemiye binerek Anadolu'ya geçerken "denizde Frenk korsanları yolunu kesti ve mallarını aldılar; o da Samsun'a çıktı".³⁴ Moğolların tahakkümü dolayısıyla Anadolu sarsılmış ve parçalanmış bulunuyordu. Frenkler 1298'de Sinop'a bir çıkarma yaparak şehrin sahibi bulunan Pervâne'nin torunu Mesud'u esir edip Avrupa'ya götürdüler ve fidye ile serbest bıraktılar. Fakat daha sonra Sinop beyi olan Gazi Çelebi 1314, 1319'da Cenevizlere bir çok darbeler vurmuş ve bir defasında da onlara ait Kırım'da Kefe şehrini yangına vermişti.³⁵ Kıbrıslılar Anadolu sahilleri kadar Mısır ve Suriye sahillerine de akınlar yapıyor; Haçlıların bir üssü olarak Suriye'deki Frankları besliyor; takviye ediyor; Antalya-İskenderiye arası mübadeleyi ve bilhassa Mısır'a yapılan kereste nakliyatını tehdit eyliyordu. Papa'nın taziyki ile Venedik ve Ceneviz donanmaları Kıbrıs'a iltihak ederek 1293 senesinde, İskenderiye ve Alâiye önlerinde göründü ise de fiilî bir hareket olmadı ve bir tezahürden ibaret kalarak çekildiler.³⁶ Bu muharebelere, korsanlık ve baskınlara rağmen ticarî münasebetler devam ediyor ve iktisadî kanunlar hüküm sürüyordu.

III. BEYLİKLER ZAMANINDA KIBRIS VE ANADOLU

Moğolların zuhuru ve Türk-İslâm dünyasında yaptıkları tahribat Avrupa'da çok büyük ümitler yaratmış; Haçlı seferleriyle elde edilemeyen gayeleri Moğolların yardımıyla kazanmak için bir çok elçiler Moğolistan'a (Karakorum) kadar sefer yapmıştır. Fakat Haçlıların bu ümit ve gayretleri mühim bir netice vermedi. Moğolları Türk sayan İslâm kaynaklarından birinin dediği gibi dünyayı istilâ

³³ Baybars-ı Mansûrî, *Żubdat ul-fikre*, British museum. Add. 23325, s. 128 a.

³⁴ Baybars-ı Mansûrî, s. 92 b.

³⁵ Aksarayî, s. 257; W. Heyd, I, s. 551.

³⁶ W. Heyd, II, s. 29.

eden “bu kavmin yine de kendi cinsinden Türkler tarafından mağlûp edilmesi ne garip bir hâdisedir”.³⁷ Gerçekten bu istilâ Baybars tarafından Ayni Câlût’da kırıldıktan ve İlhaniler İslâm medeniyeti şartlarına uyduktan sonra durum eskisi gibi devam etti. Hattâ Moğolların Uzak - Şark ile Yakın - Şarkı birleştirmeleri ticarî münasebetlerin daha fazla gelişmesine imkân verdi. İlhaniler ve Anadolu Beylikleri Selçuklular zamanında olduğu gibi Venedikliler, Cenevizliler, Kıbrıslılar ve diğer Lâtinlerle ticarî münasebetleri ve muahedeleri eski şart ve ananelere göre kurdular. Ebu Said Bahadır Han’ın 1320’de Venediklilere vermiş olduğu bir fermanında Türkiye ve İran ile yapılan ticarete dair mühim malûmat mevcuttur.³⁸ İlhani Devleti’nin inkirazından (1336) sonra ise Anadolu tamamiyle Türkmen beyleri idaresinde parçalanmış küçük devletler elinde kaldı. Bu parçalanma Avrupa’da zaman zaman Haçlı ihtiraslarını körükledi. Önce vücuda getirdiği büyük bir deniz kuvveti sayesinde adaları ve Balkanları alt üst eden Aydınoğullarına ve sonra da daha büyük bir kudret haline gelen Osmanlılara karşı Haçlı orduları harekete geçti ise de Haçlılar çok defa perişan edildiler. Bu münasebetlere rağmen Anadolu Beylikleri ile Lâtinler arasında ticarî faaliyetler ve muahedeler devam eyledi. Bu Türkmen Beyleri altın para kesemediler; eski Selçuk dinarları ve Venedik altınları tedavül ediyor; altın ve gümüşün hudutları dışına çıkarılmasına yasak koyuyorlardı.³⁹

Kıbrıslılar bütün denizci Lâtin kuvvetleri ile birlikte Aydınoğulları üzerine 1344’de bir Haçlı seferi yapıp onun Adalar denizindeki hâkimiyetine nihayet vermek istediler. Vukubulan şiddetli bir muharebede Haçlılar İzmir limanını işgal ettiler. İki taraf da mühim kayıplar verdi. Papa’nın emir ve yardımıyla yapılan bu sefer Kıbrıslıları fazla alâkadar etmediği ve asıl hedefleri Anadolu’nun cenup sahilleri olduğu için döndüler.⁴⁰ Bu haçlılarla savaştan Aydınoğlu

³⁷ Ayni, Velyeddin ef. 2391 (XIX), s. 436.

³⁸ *Privilège Commercial accordé en 1320 à la république de Venise par un roi de Perse*, nşr. Mas Latrie, Bibl. ecole des Chartes, XXXI (1871), s. 72-94.

³⁹ ‘Omari, “Bu Türkmen emirlerinden hiç biri paralarını başka bir memlekete çıkarmağa müsaade etmiyorlardı” (*Mesâlik al-absâr*, nşr. Fr. Taeschner, Leipzig 1929, s. 19; Vesikalar, s. 130.

⁴⁰ Bu Haçlı seferi, son olarak, P. Lemerle tarafından *Emirat d’Aydın, Byzance et l’Occident* (Paris 1957, s. 180-203) adıyla çok etraflı incelenmiş ve Mükrimin H. Yınanç’ın güzel bir araştırması (*Düstûr-nâme-i Enverf, Medhal*, İstanbul 1929, s. 67-81) da ikmal edilmiştir.

Mehmed Bey'in oğlu Ayasluk (Milet-Balat) Emiri İlyas Bey zamanında Venediklilerle yaptığı mühim bir ticaret muahedesi ilmî araştırmalarda pek kullanılmamıştır.⁴¹ Kıbrıs kralı Pierre (1359-1369) Haçlı ruhiyle yetişmiş ve Müslümanlara karşı zafer kazanmak hasretiyle tutuşmuş bir hükümdar idi. Karamanlılar ve Memlûkler devamlı savaşlarla Ermenileri ezmişler ve Kilikya'yı istilâ etmişlerdi. Karaman oğlu Ali Bey Mersin'in şarkında, Ermeniler elinde kalmış bulunan, Gorigos kale ve limanını fethetmek için harekete geçti. Kıbrıslılar ve diğer Haçlılar Kilikya Ermenilerine sık sık yardıma gelmişler ve Ermeni kiralığında yerleşmişler; hattâ Kıbrıslılardan Ermeni kralı da olmuştu. Fakat bu münasebetlerle başlayan Lâtin ve Katolik tesiri Ermenilerde millî bir nefret uyandırmıştı. Nitekim aslen Kıbrıslı olan son Ermeni kralı Leon (1374-1375)'un kâtibi J. Dardel "Zengin Ermeniler Hıristiyanlardan fazla Türkleri tercih ediyorlar idi"⁴² demekle bu durumu güzel ifade etmiştir. Bununla beraber kiral Konstantin Kıbrıs'a elçi heyeti göndererek kralın yardımını ve Gorigos'u teslim edeceğini bildirdi. Anadolu yakasına ayak basmak arzusunda bulunan Kiral Pierre bu dâveti nimet saydı ve derhal İzmir'de bulunan gemilerini getirterek, 1360 başlarında, Gorigos'a gönderdi ve şehri hâkimiyeti altına aldı; Karamanlılar da şiddetli bir muharebeden sonra çekildiler.

Kıbrıslıların Anadolu sahillerinde yerleşmeleri Cenup sahillerine hâkim bulunan Karamanlılar ile Hamîd oğulları arasındaki rekabete son verdi. Filhakika Karamanlı Alâeddin Ali Bey ile Mübarizeddin Mehmed (Teke) Bey, Alâiye ve Manavgat Beyleri ittifak yaparak Kıbrıs'a çıkmağa hazırlandıkları bir sırada Kiral Pierre, Rodos Şövalyeleri ve Ceneviz gemilerini de yanına alarak, Antalya üzerine sefer yaptı. 12 günlük bir kuşatmadan sonra, 24 Ağustos 1361'de, Antalya'yı işgal etti; iki asırdanberi Akdeniz ticaretiyle pek zengin olan şehri yağma ederek altın, ipekli kumaşlar ve bütün servetini ele geçirdi; Türkleri öldürdü. Şehirde Kıbrıs'a bağlı bir Lâtin kilisesi kurdu. Bu hâdise Hıristiyanlar arasında pek büyük bir sevinç yarattı. Alâiye ve Manavgat Beyleri kralın tabiiyetini kabul ederek Antalya ve Gori-

⁴¹ *Commerce d'Ephèse et de Milet au Moyen-âge* (nşr. Mas Latrie, Ecole des Chartes, V (1864), s. 219-231). Cenevizliler Yeni-Foça'da ticaretleri dolayısıyla Saruhan Beye vergi ödüyorlardı (Dukas, te. trc. İstanbul 1956, s. 18).

⁴² J. Dardel, RHCr., *Documents arméniens* II, s. 68; I, s. 711.

gos'a tecavüz etmeyeceklerine taahhütte bulundular. Fakat Antalya'nın sahibi Teke Bey şehri bırakmadı; dışarı ile irtibatını kesti. Civardaki ekinleri ve meyve ağaçlarını imha ve şehre su götüren kemerleri tahrip etti. Civar Müslüman ve Hıristiyan köylerin Antalya'ya gıda maddesi satmasını yasak ederek şehri açlığa maruz bıraktı. Haçlılar hayvanlara acı portakal yaprakları vermeğe ve gıda maddelerini Kıbrıs'tan nakle mecbur kaldılar. Kırıl Eylülde ada'ya döndükten sonra Antalya garnizonu kumandanlığına Jaques de Norès tâyin edilmiş ve surların tamiri, yeni kalelerin inşasıyla şehir müdafaa edilmiştir. Donanma kumandanı Jean de Sur da Antalya'nın garbinde Aya Nikola kilisesinin bulunduğu küçük Myra kasabasını işgal ederek Teke Bey'e mensup garnizonu oradan atmış; Roma ve Bizans devrinden beri orada muhafaza edilen ve Türkler tarafından da dokunulmamış olan kıymetli ve mukaddes eşya yağma edilmiş ve Aya Nikola'ya ait meşhur bir tablo da Kıbrıs'taki Aya Nikola kilisesine götürülmüştür.⁴³ İstanbul'un 1204 işgalinde olduğu gibi burada da Rum ve Lâtin nefreti kendini gösterirken 1435'de Garbi Anadolu'yu ziyaret eden Pero Tafur "Türkler eski binaları mukaddes sayar ve hiçbir şeyi yıkmazlar; evlerini bu binaların yakınında yaparlar" ifadesiyle hayretini belirtir ve aradaki tezada dair güzel bir misal daha verir.⁴⁴

Antalya sahibi Teke Bey şehrini bir türlü unutamıyarak Alâiye Beyi ile birlikte kendisi karadan 45000 kişi ile ve öteki de denizden sekiz galyon ile tekrar hücumu geçti. Türk tazyikinin artması üzerine Kırıl Pierre Avrupa'ya giderek büyük bir Haçlı ordusu vücuda getirmek istedi. Onun ayrılışından faydalanan Türk Beyleri bizzat "Mehmed Reis" (Teke Bey) kumandasında bir donanma ile Kıbrıs'a bir çıkarma yaparak Karpas burnu havalisini istilâ ile bir çok esir ve ganimet alarak döndüler. Kıbrıs kırıl naibi ada'da bulunan Türk ticaret kolonisini esir etti ve Spinola kumandasında Anadolu sahillerine bir donanma gönderdi. Vukubulan deniz muharebesinde bizzat

⁴³ Mas Latrie, s. 266-269; E. Dulaurier, *Documents arméniens*, II, 311-314; A. S. Atıya, *The Crusade in the later Middle ages*, London 1938, s. 323-328; R. Grousset, s. 341. Devrin bir Fransız şâiri Kırılın Antalya'yı zaptını ögen bir şiirinde "Türkiye'de bulunan Antalya'nın büyük ve zengin" bir şehir olduğunu, tahrip olduğunu belirtir (Machaut, *Prise d'Alexandrie*, nşr. Mas Latrie, (S. Or. Latin), Genève 1877, s. 20).

⁴⁴ *Travels and adventures*, London 1926, s. 113.

Spinola boğuldu ise de Kıbrıs kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında Mehmed Reis de Şam Trablusu'nun Türk Emîrine sığındı. Bu sırada idi ki Cenevizliler de Magosa'yı işgal ettiler. Antalya Emîri Teke Bey'in hücum ve muhasaralarına rağmen Kıbrıslılar şehri muhafaza ettiler.

Bütün Avrupa kırallarını ziyaret eden Kırıl Pierre, gayretlerine ve Papa'nın yardımına rağmen, umduğu Haçlı ordusunu vücuda getiremedi. Zira İngiltere ve Fransa muharebe halinde idi; Almanya da kayıtsız kaldı. Bununla beraber Papa Kıbrıslıları kıskanan Venedik ve Cenevizlileri Müslümanlarla ticaretten menederek kırıl ile haçlı seferine memur etti. Böylece Kıbrıs kırılı başta olmak üzere müttefikler 115 gemi ve 30.000 asker ile birlikte 1365 senesinde İskenderiye'ye ani bir ihraç yaparak 4000 kişi öldürdüler, yağma ve tahribat yaptılar; Venedik ve Cenevizlilerin "funduk" (han) larını dahi soydular. Bu haber üzerine Sultan Şaban harekete geçti. Haçlılar İskenderiye'den çekildiler. Mısır Sultanı Venedik ve Cenevizlilerin mallarına el koydu; Mısır ve Suriye'de Haçlılarla ticareti yasak etti. Bu durumda İtalyan cumhuriyetleri kırılın karşısına çıkarak tekrar Sultanla anlaşılabilir; yine iktisadî zaruretler Haçlı gayelerine üstün geldi. Kırıl 1366'da Trablus-Şam'a 230 gemi ile hücum etti ve çarşılarını yağmaladı. Fakat vukubulan muharebede ağır kayıplarla gemilerine binip çekildiler.⁴⁵ Bu hâdiseler sırasında Karaman oğulları Mısırlıların müttefiki olarak tekrar Ermenilere ve Kıbrıslılara karşı harekete geçmiş bulunuyorlardı. Kırılın, kardeşi Jean kumandasında Alâiye'ye gönderdiği kuvvet de, Karamanlıların yardımıyla Alâiye Beyi tarafından, 1366'da, bir miktar esir verdikten sonra çekildi. Bundan faydalanan Karamanoğlu Alâeddin Bey, 1367'de tekrar Gorigos'u kuşattı; limandaki adacığı işgal etti. Fakat Kıbrıs'tan gönderilen askerlerle vukubulan çarpışmalarda iki taraf da mühim kayıplara uğradı. Böylece Karamanlıları püskürten Kıbrıslılar şehri 1448 yılına kadar muhafaza ettiler. Limanın 1375'de gümrük iradı 3000 duka altına baliğ oluyordu.⁴⁶ Memlûk Türkleri de hücumla-

⁴⁵ İbn Taghrî-birdi, *An-nujûm az-zâhira*, nşr. W. Popper, California 1932, V. s. 194-194, 213; W. Heyd, II, 51-55; R. Grousset, s. 342.

⁴⁶ W. Heyd, I, s. 550. Bu, Ayas (Yumurtalık-Lajazzo), Antalya ve Alâiye'den sonra ikinci derecede bir liman olan Gorigos'un oldukça mühim bir emtia mübâdelesine vasıta olduğunu gösterir.

rına devamla Sis (Kozan), Ayas, Tarsus'u işgal eder ve süratle Ermeni hâkimiyetine nihayet verip Kilikya'yı Türkleştirirken kiral Pierre'in 1369'da kendi adamları tarafından öldürülmesinden sonra Teke Bey de, 12 yıllık bir ayrılıktan sonra, 1373'de Antalya'yı kurtardı.⁴⁷

Kıral Pierre'in ölümü ve giriştiği muharebeler Kıbrıs'ı çok zayıflatmış ve artık ada bir daha kendisini doğrultamamıştır. Karamanlılar, Şarkta Memlûkler Garpte de Osmanlılar arasında sıkışarak zayıf Kıbrıs kiralığı ile münasebetlerini değiştirmişler; artık dost ve hattâ müttefik olmuşlardır. Yıldırım Bayezid'in Niğbolu'da Haçlı ordularını imha etmesi Memlûkler ile Osmanlıları da dost yaptı. Mısır Sultanı Barsbay'ın Sultan II. Murad'a hediyeler yüklü bir gemisinin ada hükümeti tarafından zaptedilmesi Memlûklerin Kıbrıs'a karşı taarruzlarına yeni bir başlangıç oldu. Memlûk donanması, 1424'de Limasol'u işgal etti; Magosa kuşatıldı; tahrip edildi. Ertesi sene de Lefkoşe ve bütün ada fethedildi. Bizzat kiral Yanus başta olmak üzere Katalan reisleri ile birlikte 3600 kişi esir edilerek Kahire'ye sevk edildi. Memlûklere karşı müttefik bulunan Karamanlılara mensup Türkmenler de Kıbrıslılar arasında adada öldürüldü, ki bunların başında bulunan Karamanlı Ali Bey'in kardeşi de bu âkıbetten kurtulmadı.⁴⁸ Kıbrıs kiralı ve esirlerin fidye ile kurtuluşundan sonra ada Memlûklere haraçgüzar ve tâbi bir devlet haline geldi. Hasmane münasebetlere rağmen bu hukukî durum baki kaldı. Yavuz Selim'in 1517'de Mısır'ı fethi ile de hukuken Osmanlı tabiiyetine girmiş sayılıyordu.

⁴⁷ E. Dulaurier, *Doc. armeniens* II, s. 715-717; Mas Latrie, s. 270-272; S. Atıya, s. 329-330, 380; N. Jorga, *Brève histoire de la Petite Arménie*. Paris 1930, s. 50, 146; Ş. Tekindağ, *Karamanlıların Gorigos seferi* (1367), *Tarih Dergisi*, VI 9 (İstanbul 1954), s. 161-167. Pîrî Reis (1521)'in ziyaret ettiği "Görgös" kale, liman ve adasıyla tamamıyla harap bir halde idi (*Kitabı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 751). Halbuki daha sonra Evliya Çelebi Kara Görgös'ün kısmen mamur ve Türkmenlerle meskûn olduğunu söyler, kilise ve manastırlarından bahseder (*Seyahât-nâme*, IX, s. 324-327).

⁴⁸ İbn Taghri Birdi, VI, s. 606-607; Halil Zâhiri, *Şubda Keşf ul-memalik*, fr. trc. V. Paradi, Beyrut 1950, s. 230-243; *Tarihî takvimler*, nşr. Osman Turan, Ankara 1954, s. 25, 61; R. Grousset, s. 351-352; Ahmad Darrag, *Egypte sous le règne de Barsbay*, Damas 1961, s. 256, 259-266. Tafur bir çok şartlarla kurtulan kiral Janus'un Sultana yılda 800 duka (altın) ödediğini ve kurtuluşunda çok hizmeti olan Sultanın tercümanı İspanyol yahudilerinden bir mühtediye de 200 duka gönderdiğini söyler (s. 67). Kıral ve esirlerin kurtuluşu, ödenen fidye ve yıllık 4000 altın (A. Darsag, s. 259-265) ile tâbi bir devlet haline gelen ada Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ilhakı neticesinde (1517) bu vergisile Osmanlı tabiiyetine geçti (Hammer, *Osmanlı Tarihi*, tr. trc. IV, s. 241).

Memlûkler bir ara Alâiye'yi de tabiiyetlerine aldılar. Bundan sonra Karamanlı, Kıbrıs dostluğu devam etti. Bu sebeple Kıbrıs kralı 1432'de meşhur Bertrandon de la Broquière ile birlikte bir elçisini Konya'ya, Karaman oğlu İbrahim Bey'e gönderdi.⁴⁹ Karamanlıların himayesinde bulunan Alâiye emiri Lütfi Bey de Kıbrıs kralı II. Jean ile 1450'de bir dostluk ve ticaret muahedesi imzalayarak iki tarafın tüccarlarına karşılıklı serbesti tanındı. Alâiye de, Antalya yanında, Kıbrıs, Mısır ve Avrupa ile yapılan ticaret sayesinde zengin bir şehir olmuştu, ki Boucicaut Alâiye'yi 1403'de ziyaretle çarşılarının zenginliğini ve mallarının bolluğunu hatıratında yazar.⁵⁰ Osmanlılar cenup sahillerini ilhak edince onlara karşı Karamanlılar ve Akkoyunlular Kıbrıs krallığı ve Haçlılarla ittifaklarını tazelediler. Bu sebeple Kıbrıslılar 1473'de bir daha Anadolu sahillerinde, fakat bu sefer Osmanlılar aleyhinde görünmüşlerdir.

Kıbrıs krallığı bu ittifaka rağmen Osmanlı ve Memlûk devletleri arasında çok zayıflamış bulunduğu ve Barsbay'ın istilâları ile çökmüş olduğu için bir daha doğrulamadı. Cenevizlilerle Venediklilerin artan tesir ve kudreti dolayısıyla ada nihayet 1489'da Venedik hâkimiyetine geçti. İstanbul'un fethi üzerine adaya bir miktar Rum geldi ise de Rumlar daha Lâtinlerin yerleşmesinden önce 1156'da Antakya prensi ve Ermeni Thoros'un istilâsıyla çok nüfus kaybetmişlerdi. Kıbrıs adası 749 (1348) bütün Türk ve İslâm memleketlerini kıran vebadan o kadar nüfus zayıfına uğradı, ki vapurlarla adadan ayrılan yüksek tabaka, oraya hâkim olacaklarından korkarak, mahbus bulunan bütün Türk esirlerini öldürdüler. Bununla beraber gemilere binen halk da daha limanda iken çıkan fırtınada boğuldu; gemilerde kalanları da veba kırdı; rüzgâr vasıtasıyla veba diğer gemilere ve adalara yayıldı. Adaya dönen gemiler limanı insandan hâli bularak Trablus'a geçtiler.⁵¹ Bu sebeple Venedikliler zamanında Kıbrıs'ın nüfusu

⁴⁹ Bertrandon de la Broquière, *Voyage d'outre-mer*, s. 120; Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre*, III, s. 64-66; W. Heyd, II, 356.

⁵⁰ Michaut et Poujoulat, *Coll. mem.*, II, 271.

⁵¹ İbn Taghri-Birdi, V, s. 65-66, Ebu'l-Fidâ, *Târih*, İstanbul 1280, IV, s. 150, Altun-ordu'da vebadan 85000 insan öldüğünü oradan gelen bir tâcir anlatmış, şehir ve köyleri boşaltmış, oradan Türkiyeye yayılıp çok insan ölmüş ve nihayet Kıbrıs'a geçerek büyük bir kıtlıkla birlikte 742-749 yılları arasında Çinden, Altun-ordu, Kırım, İstanbul, Kayseri, Antakya, Çukurova, Karaman, Halep, Suriye sahilleri, Şam, Frenk memleketleri, İspanya, İskenderiye, Kahire ve beşeriyeti imha etmiş;

147.000'e düşmüş olup, bunun 16.000'i Lefkoşe'de 6500'ü Magosa'da bulunuyordu. Bu şehirler dışında 77.000 Hür insanlar (Lâtin ve sair menşeden) ve 47.000'de toprağa bağlı esir (parèques) in mevcudiyeti kaydedilmiştir.⁵² Bu sonuncu rakam Rum halkı göstermek bakımından mânalıdır. Venedikliler zamanında adaya uğrayan Pîri Reis muteber bir Kıbrıslıdan ada hakkında bilgi istediği zaman "evvel 7.000 köy varmış, şimdi 4.000 köydür derler"⁵³ cevabını almıştır, ki mübalâğalı rakamlardan sarfı nazar, bu ifade Türklerden önce adada nasıl bir sukutun mevcut olduğunu gösterir. Nitekim, 1571'de, Osmanlı fethini müteakip, yapılan tahrirde ada nüfusu 120.000 olarak kaydedilmiştir.⁵⁴ Bundan dolayı Osmanlılar Kıbrıs'ı fethedince, 1572'de başlamak üzere, Karaman, Teke (Antalya), İçel ve sair bölgelerden devamlı bir şekilde adaya nüfus nakl ve iskân etmişler; âsi yürükleri de zaman zaman oraya sürmüşlerdir, ki mevcut arşiv vesikaları bu nüfus naklinin iki asır boyunca devam ettiğini gösterir.⁵⁵ Adada toprak esiri durumunda bulunan Rumlar Türklerin fethi ile Lâtinlerin kendilerini esir yapan durumdan kurtulmuşlar; hürriyetlerine sahip olmuşlar; katolik kilisesine karşı da ortodoks dini ada Hıristiyanlarına hâkim olmuştur. Bu kısa tetkik ile Ortaçağda Kıbrıs'ın Türkiye ile münasebetlerini meydana koyarken Kıbrıs tarihi hakkında Avrupa'da yapılmış bir hayli araştırmaları da bir çok yeni vesikalarla ikmal etmiş bulunuyoruz. Böylece Osmanlı fethi ile Kıbrıs tarihi yeni bir safhaya girmekte ve bilhassa Türk arşiv vesikalariyle bu devrin araştırılması gerekmektedir.⁵⁶

hayvanların da buna tutulmasıyla açlık da onu takip etmiş (İbn Taghri-birdi, V, s. 63-74). Kıbrıs'ın bu hastalıkla nüfusunun yarısını kaybettiğini Kıbrıs kaynakları da kaydeder (Makhairas, nşr. Miller, Paris 1881, s. 37; Dardel, s. 34).

⁵² R. Grousset, s. 358.

⁵³ Pîri Reis, s. 768. Pîri Reis Umm Harâm'dan bahsetmemiştir.

⁵⁴ Kara Çelebi-zâde, s. 450. Osmanlı tahrirlerinde nüfus vergi miktarını ifâde ederse de burada rakamı bu mânada kabul etmek imkânsızdır.

⁵⁵ Bak. Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri*, İstanbul 1930, s. 16, 26, 27, 141-145, 148-153, 192; aynı müel, *Türkiye madenleri*, İstanbul 1931, s. 17, 18. 18.

⁵⁶ Kıbrıs'ın Haçlılar idaresindeki tarihi hakkında oldukça çok araştırma ve neşriyat yapılmıştır. Bu devre tarihine dair toplu bilgi, kaynak ve tetkikler R. Grousset'nin zikredilen eserinde (s. 333-384) ve S. Atıya'nın bibliyografisinde verilmiştir. Bu küçük tetkikimiz ile Türkiye Tarihi kadar Kıbrıs tarihi için de eksik kalan yerler ve münasebetler ikmale çalışılmıştır.

